

**VERHANDELING
OVER HET SACRAMENT
VAN HET HEILIG AVONDMAAL
DES HEEREN**

Waarin dit leerstuk opgehelderd wordt door de fundamentele notie van de vereniging die de ware gelovigen met Jezus Christus, de Zoon van God hebben; en op duidelijke en eenvoudige wijze bewezen wordt uit het zuivere, duidelijke en geopenbaarde Woord van God. Met een grondige afwijzing van de tegenovergestelde visie.

door

**Philips van Marnix,
heer van Sint-Aldegonde**

*uit het Frans vertaald
door drs. A. Maljaars*

UITGEVERIJ DE GROOT GOUDRIAAN - KAMPEN

*Uitgave in samenwerking met de Gereformeerde Bond in de
Nederlandse Hervormde Kerk.*

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Marnix, Filips van

Verhandeling over het sacrament van het Heilig Avondmaal des Heeren: waarin dit leerstuk opgehelderd wordt door de fundamentele notie van de vereniging die de ware gelovigen met Jezus Christus, de zoon van God hebben; en op duidelijke en eenvoudige wijze bewezen wordt uit het zuivere, duidelijke en geopenbaarde woord van God. Met een grondige afwijzing van de tegenovergestelde visie / door Filips van Marnix, heer van Sint-Aldegonde; uit het Frans vert. door A. Maljaars. — Kampen: De Groot Goudriaan.

Vert. van: Traicté du Sacrament de la Sainte Cene du Seigneur. — Leiden, 1599.

ISBN 90-6140-156-9 geb.

SISO 251.35 UDC 265.3 NUGI 632

Trefw.: Avondmaal.

© 1988 Uitgeverij De Groot Goudriaan – Kampen

Omslagontwerp Dik Hendriks

ISBN 90-6140-156-9

NUGI 632

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Aan de doorluchtige en christelijke prinses, mevrouw, madame¹,
Catharina, zuster des konings, prinses van Navarre, hertogin van
Albret, gravin van Armagnac en Rhodais, burggravin van Limoges,
enz.

Genade en vrede door Jezus Christus, onze Heere.

Inleiding

Het *Traicté du Sacrament de la Sainte Cene du Seigneur*, van de hand van Marnix van Sint-Aldegonde, werd voor het eerst uitgegeven in 1599, te Leiden, bij Jean Paets en Jean Baudewin (Joh. Balduinus), na de dood van de auteur. Zijn weduwe, Josine de Lannoy, vereerde op 28 februari 1600 een exemplaar aan de Leidse universiteitsbibliotheek. Naar dit exemplaar gaf de befaamde Marnixkenner J.J. van Toorenenbergen in 1873 een herdruk van het geschrift, opgenomen in het tweede deel van zijn uitgave van Marnix' *Godsdienstige en kerkelijke geschriften* ('s Gravenhage 1873, Martinus Nijhoff). De editie van Van Toorenenbergen heeft ten grondslag gelegen aan de hier geboden vertaling in het Nederlands.

Het *Traicté* heeft onder de gereformeerden in Frankrijk en Zwitserland nogal wat opgang gemaakt, getuige de volgende ons bekende herdrukken: 1602 te Saumur, 1603 te La Rochelle, 1608 te Gevève. Kennelijk voorzag het in een behoefte. In opdracht, aan Cathérine van Navarre gericht, kan men lezen dat Marnix al geruime tijd had uitgezien naar een bondig en op de Schrift gebaseerd betoog over één van de grote geschilpunten tussen Rome en Reformatie, de leer van het Heilig Avondmaal, tot hij omstreeks 1593 aanleiding vond om zelf de pen ter hand te nemen. Uit de datering van deze opdracht kan men opmaken dat het geschrift enkele jaren later gereed was: 12 oktober 1596. Dat het toen toch nog niet is uitgegeven, heeft vermoedelijk als oorzaak dat Marnix vernam van de aanstaande verschijning van een lijvig boek over hetzelfde onderwerp, van zijn vriend Philippe Duplessis de Mornay, één van de bekende monarchomachen uit die tijd, een geschrift dat inderdaad in juli 1598 het licht zag. Enige onvrede met deze pennevrucht zou geleid kunnen hebben tot de beslissing het *Traicté* alsnog uit te geven.

Wat het belang van dit geschrift voor vandaag de dag betreft, geven we graag het woord aan Van Toorenenbergen, wiens woorden, meer dan een eeuw geleden uitgesproken, in onze ogen nog weinig aan geldigheid ingeboet hebben. Hij schrijft het volgende: „De inhoud maakt dien opgang alleszins begrijpelijk, daar het wellicht de scherpzinnigste bestrijding is van de Roomsche kerkleer van het Sacrament des Altaars, welke de polemiek van Protestantsche zijde heeft aan te wijzen. Het eerste en het tweede gedeelte, waarin de Gereformeerde leer omtrent het H. Avondmaal in verband met de *unio mystica* tusschen Jezus Christus en zijne geloovigen wordt ontwikkeld, zal steeds de aandacht verdienen en verwerven van ieder, die de leer der Hervormden in hare zuiverheid uit de bronnen wil leeren kennen. Ja, meer dan één hoofdstuk zal met ware stichting gelezen worden door

ieder, die in hetzelfde geloof staat, dat deze achtbaren vader bezielde, en hem staande hield om in het hagchelijkst levenslot te strijden en te arbeiden met eene helderheid en frischheid van geest, die voor een iegelijk onzer benijdenswaardig is. Wat de opzettelijke wederlegging van de Roomsche kerkleer en van hare scholastieke verdedigers betreft, welke in het derde en vierde deel wordt gevonden, het is van groot historisch belang bij het tegenwoordig geslacht in gedachtenis te brengen, waartegen zich het verzet der oude Hervormden kantte, nu de Roomsche leeraars, bij al den schijn van de traditie onveranderd te bewaren, inderdaad een nieuw romantisch gewaad aan hunne leer weten aan te passen, hetwelk de ware gedaante van het voorwerp van der Protestanten ergernis nauwelijks meer doet uitkomen" (p. XXII, XXIII). Onzerzijds voegen we hieraan nog toe dat lezing van Marnix' geschrift mogelijk ook enig licht kan werpen op de heden weer actuele vraag naar de verhouding tussen Reformatie en Gereformeerde Orthodoxie en de invloed van de Scholastiek daarin.

A. Maljaars

Mevrouw,

Uit de ervaring blijkt dat het sacrament van het heilig avondmaal des Heeren, door de Zoon van God ingesteld om te dienen als teken en waarborg van de ware gemeenschap en liefde tussen de zijnen vandaag de dag door het merendeel van hen die de naam van christenen dragen, veranderd is in een haard van beroeringen, twisten en onenigheden.

Want zij die met een helder en standvastig oordeel tot het wezen der dingen doordringen, moeten wel tot het inzicht komen dat de onlusten, opgekomen onder het voorwendsel van de godsdienst en gevolgd door een verschrikkelijke vergieting van bloed, dat naar alle kanten wegstroomt, eerder hun oorzaak vinden in de razernijen van eerezucht, gierigheid en andere menselijke hartstochten dan in enige zorg die men zou hebben met betrekking tot de dienst van God.

Wat echter de anderen betreft, die zonder de wezenlijke oorzaken op te sporen het oog alleen gevestigd houden op het uiterlijk der gebeurtenissen: het gevoelen dat in de ziel van bijna iedereen als vastgeroest zit, is dat het leerstuk van dit heilig sacrament de oorsprong en als het ware de kweekplaats van al deze rampen geweest is en tot op de huidige dag nog is.

En inderdaad, zeker is het dat de gemeenschap van de gelovigen met God door Jezus Christus de enige barrière is die de wereld verdeelt in twee groepen en partijen, waarvan de ene aan de Heere als Zijn ware Kerk is toegewijd, terwijl de andere, verdeeld in een oneindig aantal sekten en partijschappen, met de eerste voortdurend in staat van oorlog verkeert.

Nu is de goede en wettige viering van dit heilig sacrament één van de voornaamste en meest duidelijke kentekenen van deze gemeenschap en als het ware de riem die de Kerk in een bundel vasthoudt door haar achter de genoemde barrière af te zonderen van alle andere mensen. Het hoeft dus niet verwonderlijk te zijn dat zij, niet uit zichzelf, maar vanwege de boosaardigheid der mensen, een merkwaardige en bovenal onverzoenlijke haat verwekt van de kant van allen die niet in de waarheid ingelijfd zijn.

Bovendien is de Satan, die gezworen vijand van het menselijk geslacht, erin geslaagd dit heilige, geestelijke feestmaal zodanig te verdraaien dat hij er in plaats van een maaltijd van liefdesgemeenschap een pure vertoning van gemaakt heeft. En in plaats van een sacrament, ingesteld tot gedachtenis des Heeren om Zijn dood te verkondigen, opdat de gelovigen door de breking des broods in de gemeenschap met Christus zouden ingelijfd worden, heeft hij er een offer ter verzoening van de zonden van gemaakt, opdat de mensen

door het veelvuldig zien en gebruiken ervan zich zouden inbeelden met God verzoend te zijn.

En tenslotte, in plaats dat dit geheimenis ons zou dienen tot een ladder om ons te doen opklimmen tot in de hemel, waar Christus gezeten is ter rechterhand des Vaders, om Hem daar te aanbidden in geest en waarheid, heeft de Satan zijn rol zo gespeeld dat hij de wereld ervan overtuigd heeft dat zij de ware God in levenden lijve voor zich heeft, hier beneden op aarde in de handen van een priester, om Hem zo daarin te dienen en te aanbidden. Zodat het hem onder deze buitenissige vermomming, die voor het uiterlijk schoon en aannemelijk schijnt, des te gemakkelijker viel om in de harten der mensen de indruk te doen ontstaan dat ieder die het waagt dit geloofsgeheim te herstellen naar de oorspronkelijke instelling des Heeren zoals die door apostelen en evangelisten is beschreven, en ieder die niet wil knielen voor het schepsel als voor de levende God, noch een ander zoenoffer wil erkennen dan dat wat Gods Zoon eenmaal aan het hout des kruises heeft volbracht, gehouden moet worden voor hoogst verfoeilijk, een ketter die vol is met schennis van de goddelijke Majesteit; en dat zo iemand als een openbare pest verjaagd en uit de gemeenschap der mensen uitgeroeid moet worden.

Dit is dan ook de reden waarom zij die, om hun reeds genoemde hartstochten van gierigheid en eerzucht te kunnen botvieren, de wereld in beroering willen brengen door zoals dat heet in troebel water te vissen, een en ander op behendige wijze in hun eigen voordeel hebben weten te verzekeren: ze hebben hun begeerlijkheden met het masker van vroomheid bedekt. Dat is echter naar mijn mening niet zo vreemd dat het de kinderen Gods in de loopbaan van hun heilige roeping zou moeten doen stilstaan of zelfs zou moeten doen terugdeinzen, aangezien de vrucht die zij verwachten van hun arbeid een uitstekende en veilige opslagplaats heeft in de handen van de hemelse Rechter, die zonder aanzien des persoons hart en nieren proeft en te allen tijde oordeelt in waarheid en gerechtigheid. Er is bij dit alles echter een ander punt dat veel merkwaardiger lijkt. Dat is dat vrijwel iedereen ziet en erkent dat er een zeer groot verschil en zelfs tegenstrijdigheid bestaat tussen het zoenoffer van de mis (zoals men dat vandaag de dag plechtig viert) en de viering van het avondmaal des Heeren, zoals dat ons getekend wordt in de geschriften van apbsten en evangelisten. Ja, zelfs zodanig dat het gebrek aan overeenkomst dat zich hier voordoet één der voornaamste oorzaken schijnt te zijn van de vijandschap en de haat die de één de ander toedraagt.

Niettemin maken zij die het één in de plaats van het ander gesteld hebben, zichzelf wijs – en ze willen het ook anderen doen geloven – dat deze twee zo verschillende en zelfs in flagrante strijd met elkaar

zijnde dingen niet anders dan één en dezelfde zaak zijn. Ze houden immers te vuur en te zwaard vol dat Jezus Christus Zelf de mis ingesteld heeft, op hetzelfde ogenblik dat en met dezelfde handeling waarmee Hij het heilig avondmaal verordineerde, zoals de evangelisten ons dat beschrijven. Overigens geven ze zelf ook weer het tegendeel te verstaan, wanneer ze tot het uiterste diegenen vervolgen die zich letterlijk en als het ware woordelijk en stipt aan deze geschreven instelling wensen te houden.

Ik heb, mevrouw, hierover vaak nagedacht en mij afgevraagd hoe het mogelijk is dat de menselijke geest zich neer kan leggen bij het samentreffen en botsen van twee zulke tegenovergestelde indrukken. Ik zou er verschillende uiteenlopende oorzaken voor aan kunnen wijzen, die ik hier echter niet hoeft te vermelden.

Mij is echter gebleken dat onder andere oorzaken de volgende zeker niet de minst belangrijke is, nl. dat de mens, van nature opgeblazen van verwaandheid en vol geveinsdheid, eeuwig en altoos de denkbeelden verafgoodt die zich eenmaal in zijn gemoed vastgezet hebben, hetzij hij ze zichzelf eigen gemaakt heeft, hetzij ze door zijn voorgangers voor hem uitgestippeld zijn. In plaats dat hij zijn gedachten onderwerpt aan het Woord van God, zet hij de woorden van de Schrift naar zijn eigen hand, om voor de waarheid te doen doorgaan wat hij zich tevoren reeds in het hoofd gezet heeft en wat hij besloten heeft koste wat koste vol te houden. En wanneer men daarop zichzelf eigenzinnig en willens en wetens wijsgemaakt heeft dat men het Woord des Heeren aan zijn kant heeft, stopt men zijn oren toe voor alles wat ten bewijze van het tegendeel naar voren gebracht zou kunnen worden.

Welnu, ik heb in mijn gedachten verschillende malen overwogen of het, om deze moeilijkheden tegemoet te komen en voor het minst aan hen die met een goed geweten hun zaligheid zoeken een veiliger instrument te verschaffen voor de waarheid op dit punt, niet dienstig zou zijn eenvoudigweg de woorden van de Schrift aan te reiken, zoals zij uit de mond van de Zoon van God voortgekomen zijn, en hun die voor te houden; en ze als het ware tot in de kleinste bijzonderheden te ontleden, om hun duidelijk voor ogen te stellen hoe ver hun oordeel op dit punt van de waarheid afgeweken is. Nu is het zo dat in onze tijd verschillende zeer begaafde personen zich op gelukkige wijze en in alle getrouwheid met dit onderwerp bezig gehouden hebben. Zij hebben aangetoond dat de leer der gereformeerde kerken geheel in overeenstemming is zowel met de instelling des Heeren als met de ganse leer der apostelen en evangelisten en zelfs met datgene wat de oude kerkvaders uit de eerste eeuwen hierover in geschrifte hebben nagelaten².

Zij werden echter, om de subtiliteiten en bedrieglijke redeneringen van tegenstanders bloot te leggen en hun gaten toe te stoppen, genoodzaakt om gedurig van hun eigenlijke bedoeling af te wijken en zich van de duidelijke en eenvoudige woorden des Heeren af te wenden om uit te weiden over al de argumenten die de tegenstanders hun voor de voeten wierpen. Daardoor is het automatisch zo ver gekomen dat verscheidene eenvoudige lieden, die de draad van hun betoog niet konden volgen en het verband met de tekst van de Heilige Schrift niet meer zagen, een heilloos wantrouwen opgevat hebben jegens hun leer, alsof zij in plaats van het zuivere Woord van God voor te stellen hun kracht gezocht zouden hebben in menselijke redeneringen, teneinde in de Kerk een bepaalde uitleg naar eigen goeddunken in te voeren, iets waarvan onze tegenstanders ons gewoonlijk belasteren. En dat heeft weer tot gevolg gehad dat sommigen, hetzij door hun eenvoudigheid weerhouden, hetzij door een vooropgezette mening bevooroordeeld, geen winst hebben kunnen doen met de vele geleerde geschriften die in deze tijd over dit onderwerp geschreven zijn.

Dat is de reden waarom ik soms wel wenste dat er iemand was die het op zich wilde nemen deze stof op eenvoudige en heldere wijze te behandelen, zonder zijn tijd te verbeuzelen met andere bewijsgronden dan die welke gebaseerd zijn op het zuivere, duidelijke en geopenbaarde Woord van God.

Terwijl ik over deze dingen vaak sprak, zowel buitenshuis als in het gezelschap van sommige mijner vrienden, deed zich onverwachts een gelegenheid voor die mij ertoe bracht zelf te proberen op een of andere wijze aan mijn wens in dezen te voldoen.

Het zal ongeveer drie of vier jaar geleden zijn dat een onbekende man bij mij aan huis kwam, die in mijn afwezigheid een van mijn bedienden een kort geschrift in handen duwde, waarin hij met een soortgelijk voornemen trachtte te bewijzen dat de leer die met betrekking tot dit sacrament in de roomse kerk geleerd wordt, eveneens gebaseerd was op dit zuivere, duidelijke en geopenbaarde Woord van God.

Daarbij daagde hij mij uit hem, zonder dat ik de grenzen van dat Woord overschreed, te antwoorden, terwijl hij onder ede beloofde dat hij, wanneer ik hem ervan kon overtuigen dat hij ongelijk had en dat daarentegen onze leer het naakte Woord tot fundament had, ogenblikkelijk zijn standpunt zou verlaten om het onze te volgen.

Toen ik dit geschrift gelezen en nauwkeurig onderzocht had, liet ik niet na een kort en bondig antwoord samen te stellen, waarin ik hem voldoening trachtte te geven en waarin ik beknopt aantoonde dat de gronden die hij van zijn kant aanvoerde op geen enkele wijze in zijn

eigen voordeel waren. En dat de woorden van de evangelisten, goed beschouwd, en zeker ook het doel en de bedoeling van de Heilige Geest, die ons wil brengen tot de reeds genoemde gemeenschap, in overeenstemming waren met onze leer. Intussen hoopte ik hierover met hem uitvoerig van mond tot mond te kunnen spreken.

Maar aangezien hij naderhand nimmer verschenen is (zoals hij toch beloofd had) en mij zelfs nooit iets van zich heeft laten horen, zodat ik zelfs geen idee heb gehad wie hij was, heb ik ongeveer drie of vier jaar het bewuste geschrift bij mij gehouden, terwijl ik er slechts met enkele van mijn meest intieme vrienden over sprak. Dezen nu schepten behagen in de wijze van behandeling, zo eenvoudig en beperkt binnen de grenzen van het zuivere Woord van God, en drongen er bij mij op aan het in het licht te geven, in de verwachting dat het profijtelijk zou kunnen zijn voor de kerk Gods.

Hierop heb ik gedurende lange tijd een weigerachtige houding aangenomen, omdat het me een kinderachtig ding leek te zijn in vergelijking met zo vele andere geleerde verhandelingen die in onze tijd over dit onderwerp gepubliceerd zijn door een groot aantal zeer geleerde personen, met wier schaduw ik niet verdien vergeleken te worden.

Tenslotte heb ik me evenwel laten overhalen door hun verzoeken en de mij te lastig wordende aandrang die zij op mij uitoefenden; en zo ben ik er in alle ernst aan begonnen. Ik was ervan overtuigd dat het, om het onder de aandacht van deze geleerde eeuw te brengen, nodig was de materie zo goed en zo grondig mogelijk te behandelen, zonder evenwel van mijn reeds genoemde bedoeling af te wijken, die mij aanleiding gaf breedvoerig uit te weiden over de vruchten van onze gemeenschap met Jezus Christus. Ik meende de ware leer te moeten bevestigen met de simpele woorden van de Heilige schrift zelf, maar voor mijn gevoel zou ik nog niets gedaan hebben, als ik niet tegelijkertijd een uiteenzetting gaf van de leer van onze tegenstanders en die zou wegen in dezelfde weegschaal der waarheid. Het gevolg was dat ik tot mijn niet geringe verbazing bemerkte dat mijn verhandeling niet alleen onder mijn handen uitgedijd was tot de omvang van een zuiver boekwerk, maar dat er ook geen onderscheid meer was met de bovengenoemde andere geschriften over dit onderwerp. De haarkloverijen en spitsvondige redeneringen van de tegenstanders hadden mij namelijk met geweld meegesleurd in de golven van bepaalde polemische twistpunten, die niet veel meer te maken hadden met de bewoordingen van de schrift en met de instelling van dit sacrament en bijgevolg ook niet met mijn diepste bedoelingen. Dat deed me opnieuw de moed verliezen, zelfs zodanig dat ik besloot het geschrift volledig achter te houden en in eeuwige vergetelheid te

begraven. Maar toen mijn reeds genoemde vrienden deze beslissing vernamen, kreeg ik een geducht standje, terwijl ze beweerden dat ik me wat de bevestiging van de ware leer betref geheel binnen de perken van het eenvoudige en geopenbaarde Woord van God gehouden had. Verder voerden zij aan dat de weerlegging van de valse leer, die me somtijds buiten deze grenzen gevoerd leek te hebben, aan het einde van het boek terecht zou komen als een soort afzonderlijke verhandeling. Bovendien was mijn klacht over het tekort gedaan hebben aan mijn eigenlijke bedoeling niet terecht, omdat deze weerlegging toch ook ten doel had aan te tonen dat de tegenstanders zich bedrogen met de gedachte dat hun leer gefundeerd zou zijn in het zuivere, duidelijk en geopenbaarde Woord; een mening die hun in de mond bestorven lag. Tenslotte gaven zij mij de verzekering dat de lezing van dit boekje zeer profijtelijk zou kunnen zijn voor de kerk des Heeren. Zodat ik uiteindelijk niet langer weerstand kon bieden aan hun argumenten en me opnieuw liet overhalen. En toen ik eenmaal aan het overwegen was om het in het licht te geven, meende ik op zoek te moeten gaan naar iemand die er borg voor wilde staan en aan wiens steun ik het zou kunnen aanbevelen.

Daarop kwam mij, mevrouw, direct Uwe Hoogheid voor de geest, en ik was van mening dat ik niet beter zou kunnen doen dan het aan U op te dragen. U, die een prinses bent met zoveel geloofsmoed, godsvrucht en standvastigheid dat niet alleen Frankrijk, maar alle kerken van Jezus Christus, verstrooid over de gehele christenheid, de ogen op U geslagen hebben als op iemand die God in Zijn bijzondere gunst en genade uitverkoren heeft om als een lichtende kaars te zijn in die soorten van duisternis die de wereld verkiest en tot het uiterste omhelst in plaats van het licht dat haar is aangeboden.

Immers, of dit boek nu een aanbeveling nodig heeft voor een goede ontvangst bij rechtschape lieden, óf de steun van een zekere eerbied en een groot gezag om beschermd te worden tegen de kwaadwilligheid van lasteraars – ik ben er zeker van dat die er voldoende zullen zijn – het zou een en ander niet beter kunnen ontvangen dan uit Uw doorluchtige, ja onze zaak gunstig gezinde handen, mevrouw. Want voortgekomen uit het adellijk huis van de koning van Frankrijk, bent U van Godswege reeds vanaf Uw prille jeugd zodanig gezegend dat U niet alleen opgevoed bent in de ware Kerk van God en gevoed met de redelijke melk van de heilige evangelische leer, maar dat U ook met bewonderenswaardige standvastigheid en edelmoedigheid te midden van de vreselijke stormen en onweders – door welke Frankrijk meer dan andere koninkrijken en gemenebesten gedurende zo lange tijd is opgeschrikt – steeds zonder te verslappen in deze waarheid bent

staande gebleven. Ik heb me ook met des te meer vrijmoedigheid tot Uwe Hoogheid gewend, omdat het Haar eerder reeds behaagde mij te ontvangen en mij te rekenen onder haar onderdanige en dienstwillige dienaren.

Ik smeek Uwe Hoogheid dus, mevrouw, dat het U behage dit boekje van mij in Uw bescherming te ontvangen. Terwijl ik me verzekerd houd dat het, wanneer het verwaardigd wordt onder de ogen der Fransen te verschijnen met Uw doorluchtige naam getooid, enig profijt zal kunnen hebben voor degenen die in eenvoudigheid des harten de weg der waarheid zoeken. Maar dat niet alleen: het zal tevens diegenen beschaamd maken die hun eer en voordeel zoeken óf in de lastering van hen die aan de waarheid Gods vasthouden óf in de ondergang van hen die haar in alle ernst zoeken.

Tevens behage het U dit geringe getuigenis van mijn trouwe en toegewijde genegenheid jegens U in alle welwillendheid te ontvangen, als afkomstig van hem die is en altijd blijven zal, mevrouw,

Uwer Hoogheid onderdanige en dienstwillige dienaar
Filips van Marnix

Aan de christelijke lezer

Beste lezer, ge hebt uit de opdracht de omstandigheden vernomen die mij bewogen hebben de hand te leggen aan dit geschrift, nadat reeds zovele in geleerdheid uitblinkende personen over dit onderwerp gehandeld hebben. Indien ik in mijn uiteindelijke bedoeling geslaagd mocht zijn, wees er Gode dankbaar voor en gebruik mijn werk tot stichting van u zelf. Indien ik daarentegen niet geslaagd mocht zijn, bid ik dat iemand anders tot meerdere voldoening moge aanvullen waar ik tekort schoot. Intussen zal ik mij tevreden stellen met de gedachten enigermate het spoor getrokken te hebben waarlangs naar het mij toeschijnt de opheldering van deze kwestie zou kunnen en zou moeten verlopen. Niettemin leek het me goed u vooraf het geschrift over te leggen waarvan ik in de opdracht melding maakte en dat de aanleiding geworden is tot heel deze onderneming. Ik verzoek u mijn werk zonder vooroordeel en vooringenomenheid te lezen en alles te doen strekken tot eer en verheerlijking van God, door Jezus Christus, onze Zaligmaker. Vaarwel.

Kopie van zeker geschrift van een onbekend auteur,
dat mij thuis bezorgd is tijdens mijn afwezigheid en dat in het onderhavige werk weerlegd wordt.

Omdat u mij verteld hebt dat er iemand is die u verzekerd heeft dat hij, wanneer hij de uitspraken tijdens mijn preken in de afgelopen dagen gedaan, op schrift had, snel en gemakkelijk een antwoord zou kunnen geven op mijn argumenten, en omdat ik wenste tot nut voor zielen te zijn, heeft het me goed gedacht de pen ter hand te nemen om dit geschrift samen te stellen. Ik heb hierin het belangrijkste geschilpunt aan de orde gesteld dat er tussen ons en de sacramentariërs is betreffende het geloof dat wij in de eucharistie moeten hebben.

Wanneer deze kwestie tot een oplossing is gebracht, zal heel ons geschil vanzelf verdwijnen, als de tegenpartij althans haar beloften en toezeggingen gestand wil doen. Gewoonlijk immers betuigt zij te geloven in het zuivere, duidelijke en geopenbaarde Woord van God en haar religie daarnaar te willen reformeren.

De oplossing van het geschil zal des te gemakkelijker zijn, omdat wij het beiden eens zijn over het fundament, nl. dat dat het ware en goede geloof is dat regelrecht gebaseerd is op het *zuivere, duidelijke en geopenbaarde Woord Gods*, terwijl het valse geloof dat geloof is dat dingen leert die tegen dat Woord strijden.

Bovendien stemmen we daarin met elkaar overeen dat het niet

geoorloofd is voor het funderen van enig geloofsartikel ook maar iets toe te voegen aan de uitspraken waarop men dat wil baseren. Verder, we stemmen de apostel Paulus toe, wanneer hij zegt dat ieder vervloekt of verdoemd is die een ander evangelie verkondigt buiten hetgeen hij verkondigd heeft.

Aangezien wij nu in deze verheven grondslagen met elkaar overeenkomen, blijft ons om ons geschil te beslechten niets anders over dan te weten wie van ons het zuivere Woord van God aan zijn kant heeft. Want onmiskenbaar hebben diegenen de ware religie die haar hebben gebaseerd op het zuivere Woord van God. Om hierover te kunnen oordelen moet men weten wat een zuiver, een duidelijk en een geopenbaard woord van God is. Anders wordt het oordelen als een blinde over kleuren, nl. wanneer we zonder dit te weten ons opmaken om over deze kwestie te oordelen.

Een zaak wordt zuiver genoemd, wanneer zij enig in haar soort is en afgescheiden van alle andere zaken die van haar verschillen. Zo noemt ge een zuiver stuk kaas datgene wat alleen maar kaas is, en een zuivere wijn die wijn die alleen maar wijn is en geen druppel van een andere vloeistof bevat. Een uitspraak van God zal dus een zuivere uitspraak van God genoemd kunnen worden, wanneer zij op zichzelf staat, afgescheiden van elke andere uitspraak van wie dan ook. Een dergelijk spreken is zowel zuiver als rein: zuiver, omdat het niet vermengd is met enig spreken van mensen; rein, omdat het niet bezoedeld is met het vuil van menselijke verzinsels. Verder ook uniek, omdat het niet vergezeld is van enige toevoeging van menselijke woorden. Ziedaar wat een zuiver spreken Gods inhoudt.

Een duidelijke uitspraak wordt een uitspraak genoemd op wier letterlijke betekenis men onze religie kan baseren en waarvan de betekenis voor iedereen evident is. En de letterlijke betekenis is die welke uitgaat van de natuurlijke eigenschappen van de uiting en van de gebruikelijke betekenis die de woorden hebben waarvan God gebruik gemaakt heeft, wanneer Hij tot mensen sprak. De duistere zin van woorden is die betekenis die overdrachtelijk en figuurlijk is en die niet uitgaat van de gewone en algemeen gebruikelijke opvatting erover. Hiervan zegt de heilige Hieronymus in zijn verklaring van de Brief aan de Galaten dat zij alleen maar schijn is en van geen waarde, en dat zij door geen enkele grondwaarheid bevestigd wordt. Terwijl hij in zijn verklaring van Mal. 3 zegt dat zij op geen enkele wijze kan dienen om er een geloofsartikel op te gronden. En de heilige Augustinus zegt in zijn 48e Brief dat het de meest dwaze zaak ter wereld is het Woord van God in een overdrachtelijke zin te willen aanvoeren als grond voor een bepaald geloofsartikel. Want een dergelijke betekenis is duister, dubbelzinnig, veranderlijk, vaag en

onzeker, en vermenigvuldigt zich zodanig dat hier geldt: zoveel hoofden, zoveel zinnen. Zodat hierop geen enigheid des geloofs noch eenheid van religie gefundeerd kan worden. Want nooit was een zandbank zo beweeglijk en verraderlijk als de zogenaamde verborgen zin van het Woord Gods, terwijl die door God Zelf nergens in de Heilige Schriften onderwezen wordt, noch door Zijn apostelen, evangelisten en profeten.

Een geopenbaard woord wordt datgene genoemd wat letterlijk uit Gods eigen mond voortgekomen is, toen Hij sprak over de zaak waar het om gaat. En dit wordt geopenbaard of uitgedrukt genoemd, omdat het staat tegenover een ingehouden woord, waarmee bedoeld wordt dat iemand zich welbewust ervoor wacht het uit te spreken. Zo bijvoorbeeld de woorden van hen die de lippen opeenklemmen en hun vinger ervoor houden met de bedoeling geen enkel woord uit te spreken dat schadelijk is voor hen zelf of voor hun baas. Een dergelijke uiting, die iemand gezegd zou hebben, maar die hij welbewust niet uitgesproken heeft, noemen we een ingehouden of onderdrukte uitspraak, zo genoemd omdat zij staat tegenover woorden die wèl tot uitdrukking zijn gebracht. Ziedaar een omschrijving van de woorden *zuiver, duidelijk en Woord van God*.

Om nu met de calvinist tot overeenstemming te komen, vraag ik hem alleen maar mij een zuivere, duidelijke en uitgedrukte uitspraak van God te geven, met een duidelijk omlinjnde betekenis, waaruit men, niet op sofistieke wijze, maar als onontkoombare conclusie het tegenovergestelde van het katholieke geloof van de Roomse, Apostolische Kerk kan afleiden, hetgeen inhoudt de werkelijke tegenwoordigheid van het lichaam onzes Heeren in het heilig sacrament des altaars; een uitspraak van God waarop men dan het geloofsartikel van het heilig avondmaal, zoals de calvinisten dat in plaats van de katholieke leer bezitten, zou kunnen baseren.

Wat mij betreft, wanneer hij dat doet, dan zweer ik hem bij de levende God, en ik ben bereid het indien nodig met mijn eigen bloed te ondertekenen, dat ik op staande voet over zal gaan naar hun religie voor wat betreft het geloofsartikel van het heilig avondmaal. Indien zij een dergelijk woord hebben, zal het hun gemakkelijk vallen het mij ter hand te stellen. Als zij het niet hebben, noch om onze leer te verwerpen, noch om de hunne erop te baseren, laten zij dan eerlijk bekennen dat ze misleid zijn door degenen die beweerd en verzekerd hebben dat hun religie gegrond was op het zuivere, duidelijke en geopenbaarde Woord van God.

Anderzijds, als zij een dergelijke uitspraak niet verschaffen, laten zij er dan van mij één in ontvangst nemen. Want ik beweerd dat wij het zuivere, duidelijke en geopenbaarde Woord van God aan onze kant

hebben en ik zal dat nu ook onmiddellijk, zonder enig verder uitstel, hier ter plaatse noemen en het als basis gebruiken voor datgene wat wij geloven.

Het is verheugend dat niemand nog zo misleid is dat hij ontkent dat onze Heere, toen Hij het sacrament uitreikte, gezegd heeft: *Dit is Mijn lichaam, dat voor u gebroken zal worden*. De letterlijke betekenis van deze woorden brengt onmiskenbaar een werkelijke tegenwoordigheid van dit lichaam dat voor ons gebroken zou worden met zich mee; iets dat onze tegenstanders tegen wil en dank moeten erkennen, omdat zij er geen betekenis aan kunnen ontleenen die strijdig is met ons geloof, tenzij ze woorden veranderen of de hunne ermee vermengen en eraan toevoegen. Wat wilt ge nog meer? Verschaf mij om uw opvatting over het bedoelde sacrament te staven, evenveel als ik u nu verschaf heb en ik zal u verder niet meer lastig vallen. En als de Heere zegt: *Het levende brood dat Ik geven zal, is Mijn vlees, dat Ik geven zal voor het leven der wereld*; idem: *Mijn vlees is waarlijk spijs en Mijn bloed is waarlijk drank*, zijn dat geen zuivere, duidelijke en geopenbaarde woorden van God? Niemand van ons kan loochenen dat God ze heeft uitgesproken, toen Hij ons deze spijs ten eeuwige leven toezei. Wanneer we ze helemaal zuiver opvatten, d.w.z. afgescheiden van alle andere woorden, zonder ze te veranderen en te vermengen met onze woorden, dan zullen we zien, nog klaarder dan de zon op de middag, dat ons katholieke geloof het ware is. Want wij geloven dat hetzelfde levende vlees van onze Heere dat door Hem gegeven werd voor het leven der wereld werkelijk, d.w.z. (dat komt nl. op hetzelfde neer) in ons sacrament aanwezig is. Ik leg dus met voldoening deze drie woorden van God, duidelijk en uitdrukkelijk, aan u voor als grondslag van onze katholieke religie. Ik noem ze ook zuiver, want ik voeg er niets van mijzelf aan toe, meng er geen woorden van mijzelf bij en verander niets aan wat God gezegd heeft. Ze zijn ook afgescheiden en afgesneden van alle menselijke woord; ik geef ze helemaal apart, zonder ze met mijn eigen woorden vergezeld te doen gaan. Ze zijn dus onvervalst. Wat de duidelijkheid betreft, niets is zekerder dan dat hun betekenis voor ons volkomen duidelijk is en klaarblijkelijk, wanneer we de woorden nemen in hun eigen en gebruikelijke zin. Wat zullen wij dan zeggen, wanneer we zien dat God Zelf ze uitgelegd heeft in de door ons gevolgde betekenis? Ik zou dat indien nodig onweerlegbaar aan kunnen tonen.

Wat de uitdrukkelijkheid aangaat, niets is zekerder dan dat God sprekend over dit sacrament, de volgende woorden uit Zijn mond heeft laten uitgaan: *Dit is Mijn vlees; dit is Mijn lichaam; dit is Mijn bloed* en dat Hij deze woorden heel nadrukkelijk zo uitsprak, toen Hij Zijn belofte toezei en voor ogen toonde. Wat de termen *figuur*,

*schaduw, het betekent, effectus*³ betreft, God heeft Zich ervoor gewacht ze te gebruiken, toen Hij sprak van deze spijs: het zijn dus woorden die door God onderdrukt zijn, zoals Hij trouwens telkens wanneer Hij sprak over deze hemelse spijs Zich ervoor geacht heeft ze te gebruiken. Ze kunnen dus geen geopenbaarde woorden van God genoemd worden, maar het zijn woorden die Hij ingehouden en achtergehouden heeft, toen Hij over dit sacrament sprak. Aangezien wij derhalve geheel naar wens zuivere, duidelijke en geopenbaarde woorden van God aangedragen hebben en u ons geen enkel dergelijk woord kunt geven om het tegendeel van ons geloof en de waarheid van uw opvattingen aan te tonen, vraag u af of ge met een goed geweten die religie aan kunt hangen welke, wel beschouwd, als fundament slechts menselijke woorden, vermengd met die van God, bezit. Denk erover na, en overweeg het nauwgezet, en ge zult bevinden dat het alzo is. Verder zeg ik u dat de bewijzen en argumenten die ge aandraagt tot bewijs van uw gevoelens alle drogredenen zijn. Dat zal zo blijken te zijn, wanneer ge me ook maar één van de sterkste bewijzen die ge hebt, zult noemen; ik zal daarvan bewijzen dat het een zuiver sofisme is, m.a.w. een misleidende drogredenering. Als ge zo verzekerd zijt van de waarheid als het lijkt, moet deze proef u makkelijk vallen; zoals het voor u ook gemakkelijk moet zijn mij een zuivere uitspraak van God te verschaffen, als ge er één hebt ter staving van uw visie. Maar wanneer ge mij geen van beide levert, erken dan dat ge bedrogen zijt door die zwetsers over het Woord van God die u hun eigen woorden hebben gegeven als zijnde dat van God, of liever: die u het tegendeel van Gods Woord voorgehouden hebben als zijnde door God Zelf gesproken.

Eerste deel van de verhandeling over het heilig avondmaal des Heeren

Dit bevat twee hoofdstukken, waarin de argumenten die de natuur van het voorafgaande geschrift tegen de ware en zuivere leer van de gereformeerde kerk betreffende het sacrament van het heilig avondmaal des Heeren aanvoert, onderzocht en van de hand gewezen worden.

De schrijver van het voorgaande geschrift beroemt zich erop te kunnen aantonen dat de leer van de roomse kerk (die hij katholiek noemt) betreffende het sacrament van de eucharistie of het heilig avondmaal des Heeren gebaseerd is op het *zuivere, duidelijke en geopenbaarde Woord van God*. En dat wij – hij noemt ons minachtend *sacramentariërs* – geen enkele zuivere, duidelijke en geopenbaarde uitspraak van God weten aan te dragen om onze leer te bevestigen, en al evenmin om die van de roomse kerk omver te werpen. Overigens legt hij nergens uit wat nu eigenlijk precies de leer van de roomse kerk is dat geldt ook voor de leer waaraan vastgehouden wordt door hen die hij calvinisten noemt. Terwijl hij dit aan het oordeel van de lezer overlaat, belet zulks niet dat hij, wanneer dat in zijn kraam te pas komt, zowel aan de een als aan de ander dingen toeschrijft die nauwelijks in overeenstemming zijn met hun geschriften.

Welnu, om zijn belofte na te komen gaat hij, na eerst als stelregel te hebben geponeerd *dat alle ware en zuivere religie gegrond moet zijn op het zuivere, duidelijke en geopenbaarde Woord van God* en na enkele punten te hebben genoemd waarin wij volgens hem met elkaar overeenkomen, over tot het geven van een omschrijving van wat hij noemt het *zuivere, duidelijk en geopenbaarde Woord van God*.

En als hij dit *zuivere, duidelijke en geopenbaarde Woord* onmiddellijk en zonder enig uitstel, ter plaatse (zoals hij zich uitdrukt) gaat noemen, schrijft hij de volgende woorden letterlijk als grondslag van zijn gevoelen neer: *Het is verheugend dat niemand nog zo misleid is dat hij ontkent dat onze Heere, toen Hij het sacrament uitreikte, gezegd heeft: Dit is Mijn lichaam, dat voor u gebroken zal worden*. En nadat hij uit de letterlijke betekenis van deze woorden de werkelijke¹ tegenwoordigheid van het lichaam van Christus in het sacrament heeft afgeleid, komt hij tot de conclusie dat de leer en de religie van de roomse kerk de ware en de rechte is, de onze daarentegen de valse en verkeerde.

hoofdstuk I

De auteur van het voorafgaande geschrift heeft op geen enkele wijze het zuivere, duidelijke en geopenbaarde Woord van God laten spreken, zoals hij pretendeert.

Wanneer ik hem ga beantwoorden, vergenoeg ik me ermee om ter vermindering van overbodige uitvoerigheid voorbij te gaan aan de punten waarin wij volgens hem met elkaar overeenstemmen, hoewel er voor hem die de dingen letterlijk neemt heel wat over te zeggen zou zijn. Want hij verklaart niet of hij onder het *zuivere, duidelijke en geopenbaarde Woord van God* enkel en alleen datgene verstaat wat vervat is in de geschriften van profeten en apostelen, of dat hij er ook de tradities van de roomse kerk onder wil rekenen, die zij *het ongeschreven Woord van God* noemen en die bij hen hetzelfde gezag hebben als het geschreven Woord². Ik ben er namelijk van overtuigd dat, als hij geen enkel leerstuk goed zou keuren dan dat wat gefundeerd is in het geschreven Woord, de roomsen nooit de punten zouden goedkeuren waarvan hij zegt dat we ze gemeenschappelijk hebben. Ze zouden hem nog veel minder het uitgangspunt toestemmen dat hij in dit verband vooropstelt: *dat alle ware leer en religie gebaseerd moet zijn op het zuivere, duidelijke en geopenbaarde Woord van God*. Niettemin zullen we om tot de kern te geraken en ons niet in details te verliezen, zowel aan zijn uitgangspunt als aan alle punten waarin wij zijns inziens overeenkomen voorbijgaan, zonder die aan een nauwkeurig onderzoek te onderwerpen. Zelfs willen we voorbijgaan aan de definities die hij geeft van een zuivere, duidelijke en geopenbaarde uitspraak, al zullen we in het vervolg duidelijk zien dat ze tamelijk slecht in elkaar zitten. Bijgevolg stemmen we hem ook toe dat hij de zaak gewonnen heeft, wanneer de uitspraak die hij aanhaalt en de consequenties die hij eruit trekt in overeenstemming zijn met zijn definities, zodat hij op die manier naar hij voorgeeft de leer van de roomse kerk kan bewijzen.

Maar ik beweer dat het daar nu juist ver vandaan is en dat hij er helemaal naast zit. Laten we om te zien dat dat zo is, zijn woorden nauwkeurig overwegen. Zijn voornaamste fundament is dit: *Dat onze Heere, toen Hij het sacrament uitreikte, gezegd heeft: Dit is Mijn lichaam*.

In de eerste plaats zeg ik dat deze woorden wel juist zijn, wanneer men ze op de juiste manier wil opvatten. Maar zoals hij ze verstaat, beweer ik dat ze niet alleen dubbelzinnig en verdraaid zijn, maar ook

vals en in strijd met het Woord Gods; zo ver is het er vandaan dat ze diens zuivere, duidelijke en geopenbaarde Woord zouden kunnen zijn. Want vooreerst kunnen zij het zuivere Woord van God niet zijn, als de definitie die hij van het zuivere Woord van God geeft, goed is. Immers, hij omschrijft een zuiver woord van God als een woord dat los staat van elk ander woord, van wie het ook is, en dat op geen enkele wijze vermengd is met een woord van mensen.

Welnu, iedereen ziet dat de woorden *Dit is Mijn lichaam* woorden van de Zoon van God zijn. Maar men zal moeten erkennen dat de woorden die hij eraan toevoegt, nl. *toen Hij het sacrament uitreikte*, zijn eigen woorden zijn en dat ze nergens in het Evangelie te vinden zijn. Want alle evangelisten verhalen als uit één mond, zonder van elkaar te verschillen, dat de Heere het brood nam en het brak en het aan Zijn discipelen gaf, zeggende: *Neemt, eet, dit is Mijn lichaam*. Niet één van hen schrijft echter dat Hij daarbij de woorden gebruikte *toen Hij het sacrament uitreikte*. Niet dat ik wil ontkennen dat de Heere een sacrament uitreikte, want dat erkennen we allemaal! Maar ik zeg dat de woorden *toen Hij het sacrament uitreikte* helemaal niet in de Schrift voorkomen, en dat ze, hoewel ze in zekere zin juist zijn, niettemin onwaar zijn in de betekenis die onze tegenstander eraan hecht, daar hij ze toevoegt om ze dienstbaar te doen zijn aan een interpretatie die hij er zelf aan wil geven, zoals we straks zullen zien. De woorden van de Heere Jezus worden hier derhalve niet zuiver aangehaald, gemeten naar zijn eigen maatstaf van wat zuiver is, nl. los en gescheiden van woorden van mensen.

Immers, om ze zuiver te citeren had hij binnen de grenzen moeten blijven van wat in de Evangeliën geschreven staat, te weten: *dat de Heere, toen Hij het brood dat Hij genomen en gebroken had, aan Zijn discipelen voorhield, zei: Neemt, eet, dit is Mijn lichaam, dat voor u gegeven wordt*.

Vervolgens had hij zich onmiddellijk de vraag moeten stellen of het brood dat de Heere nam het sacrament was of iets anders. Maar hij laat het woord *brood* weg om zijn conclusies te bouwen op de dubbelzinnigheid van het woord *sacrament*, dat in de Schrift niet voorkomt. En daarom kom ik tot de slotsom dat datgene wat hij als argument aanvoert niet alleen een vermengde en dus geenszins zuivere uitspraak is, maar ook dat zij in de verste verte niet duidelijk is. Hij definieert een duidelijke uitspraak als *een uitspraak op de letterlijke betekenis waarvan men onze religie kan baseren en waarvan de betekenis voor iedereen overduidelijk is*; en hij zegt *dat de letterlijke betekenis die betekenis is die men afleidt uit de natuurlijke eigenschap van het woord en uit zijn gebruik in de dagelijkse omgang*.

Maar wie zal hij zo iets dwaas wijsmaken? Want bij deze opvatting

zou elke letterlijke betekenis duidelijk zijn en daartegenover elke overdrachtelijke, zinnebeeldige en figuurlijke betekenis onduidelijk. Klaarblijkelijk verzet hij zich immers tegen een duidelijke uitspraak in haar overdrachtelijke betekenis, wanneer hij beweert *dat elke overdrachtelijke betekenis duister, dubbelzinnig, verraderlijk, vaag en onzeker is enz.*, en daarmee verwacht hij een duidelijke uitspraak met een letterlijke manier van spreken, alsof dat allemaal één en dezelfde is. Terwijl schoolkinderen reeds weten – niemand kan het trouwens ontkennen – dat een duidelijke uitspraak niet staat tegenover een overdrachtelijke wijze van spreken, maar tegenover een onduidelijke of dubbelzinnige uitspraak. Aangezien een letterlijke betekenis in wezen niet staat tegenover een duistere, dubbelzinnige of moeilijk te begrijpen betekenis, maar tegenover een overdrachtelijke, figuurlijke of zinnebeeldige betekenis. Er zijn namelijk talloze overdrachtelijke of figuurlijke spreekwijzen die bijzonder duidelijk en begrijpelijk zijn. Bijvoorbeeld wanneer de Heere Jezus zegt: *Ik ben het Brood des Levens; Ik ben de Herder, gij zijt Mijn schapen; Ik ben de Wijnstok, gij zijt de ranken.* Of: *Christus is het Hoofd van de Kerk; de man is het hoofd der vrouw; de Kerk is het lichaam van Christus*, en dergelijke. Want er is niemand zo van begrip ontbloot die deze manieren van spreken niet zeer gemakkelijk begrijpt, ook al gaat het dan om beeldspraak, overdracht of metafoor.

Daartegenover zijn er talloze uitspraken die, wanneer ze letterlijk genomen worden, erg onduidelijk en onbegrijpelijk zijn. Zoals iedereen kan constateren die alleen al een blik werpt in de commentaren van hen die de Schrift uitgelegd hebben, in het bijzonder de profeten. Omdat hij echter elders op de juiste plaats hierover spreekt, zullen we ons hier niet mee ophouden. Maar we poneren hier alleen als een onder ons uitgemaakte zaak het volgende: *dat een duidelijke uiting of uitspraak noodzakelijk in al haar geledingen duidelijk en begrijpelijk moet zijn.* Want als er woorden of zinsdelen duister en dubbelzinnig zijn, die de een zus verstaat en de ander zo, zodat de betekenis niet duidelijk genoeg is, dan kan onmogelijk de hele uitspraak duidelijk zijn. Elk verstandig mens zal mij dit graag toegeven.

Daarom vraag ik mijn tegenstander nu of hij vol wil houden dat in de uitspraak die volgens hem niemand kan loochenen, nl. *dat onze Heere, toen Hij het sacrament uitreikte, gezegd heeft: Dit is Mijn lichaam*, het woord *sacrament* duidelijk en ondubbelzinnig is. Als hij zegt: ja, dan mag hij mij uitleggen of hij onder dit woord *sacrament* het echte, werkelijke brood verstaat dat Christus nam, brak en aan Zijn discipelen gaf.

Als hij dit toegeeft, dan erken ik dat de uitspraak zoals hij die

weergeeft, duidelijk is, omdat er dan geen onenigheid is tussen ons over de betekenis van het woord. Wat mij betreft, ik begrijp heel goed wat alle evangelisten mij leren: dat het dit werkelijke brood is waarvan Christus zei: *Dit is Mijn lichaam*, en dat dit brood daarom het werkelijke sacrament is dat hij uitgereikt heeft. Maar in dat geval zal hij afstand moeten doen van de leer van de roomse kerk, die het banvonniss en de vervloeking uitspreekt over allen die staande houden dat er in dit sacrament sprake is van echt brood en echte wijn, of dat het echte brood en de echte wijn het sacrament zijn waarvan de Heere Jezus zei dat het Zijn lichaam en Zijn bloed was.

Wanneer hij daarentegen, om de roomse leer te handhaven, ontkent dat hij onder het woord *sacrament* het echte, natuurlijke brood verstaat dat Christus nam, brak en gaf, terwijl wij het opvatten zoals alle evangelisten het ons betuigen, dan moet hij bekennen dat zijn uitspraak niet duidelijk is, maar duister en dubbelzinnig. Dan wordt immers het belangrijkste woord dat erin opgesloten ligt, door ons op verschillende wijze geïnterpreteerd. En indien hij er behagen in schept koste wat kost vol te houden, dan zal hij ons in elk geval toch duidelijk moeten maken wat hij in zijn manier van spreken onder het woord *sacrament* verstaat. Want zonder inzicht in wat hij *sacrament* noemt, kan zijn uitspraak onmogelijk duidelijk en begrijpelijk zijn. Nu zal hij moeten erkennen dat de ganse Kerk, zowel de oude als de tegenwoordige, altijd uitgesproken heeft *dat een sacrament een zichtbaar teken is van een onzichtbare genade.* Wanneer hij dan ook het woord *sacrament* op deze wijze opvat, stem ik hem volmondig toe dat het bij het uitreiken van het sacrament was dat onze Heere sprak: *Dit is Mijn lichaam.* Maar hij moet mij dan op zijn beurt toegeven dat in de gehele Schrift nergens melding gemaakt wordt van een ander zichtbaar teken dan brood en wijn (ik doel op de instelling van het heilig avondmaal). Zodat de Heere geen ander sacrament en zichtbaar teken uitgereikt heeft en de woorden *Dit is Mijn lichaam* van niets anders gezegd heeft dan van het echte, natuurlijke brood en van de echte, natuurlijke wijn. En als hij denkt ons met betrekking tot dit woord *sacrament* iets anders aan de hand te kunnen doen, bijvoorbeeld hun zogenaamde gedaanten of eigenschappen, beweer ik dat zijn uitspraak absoluut niet duidelijk is. Want onder een woord dat dubbelzinnig opgevat kan worden, verbergt en bedekt zij dan iets anders, dat niet overeenkomt met wat de evangelisten duidelijk in Gods Woord geopenbaard hebben.

En wat het derde punt betreft, iedereen kan zonder nader bewijs tot de gevolgrekking komen dat zijn uitspraak evenmin een geopenbaard of uitgedrukt woord van God genoemd kan worden volgens zijn eigen definitie daarvan. Deze brengt namelijk met zich mee dat er om een

geopenbaard woord van God te zijn twee dingen nodig zijn, nl. in de eerste plaats dat het letterlijk voortkomt uit Gods eigen mond, en vervolgens dat het over dezelfde zaak spreekt als die aan de orde is. Want als een en ander ontbreekt, erkent hij te maken te hebben met een ingehouden uiting, die lijnrecht staat tegenover een tot uitdrukking gebrachte. Welnu, we zagen reeds dat de woorden toen Hij het sacrament uitreikte helemaal niet uit Gods mond zijn voortgekomen. Tevens hebben we aangetoond dat ze in het geheel niet de zaak tot uitdrukking brengen waar het in het verband om gaat. Integendeel, ze houden kennelijk het woord *brood* achter; hetgeen hier de kern van de kwestie is, want alle evangelisten getuigen dat het brood is waarover de Heere Jezus de woorden uitsprak: *Dit is Mijn lichaam*, zodat dat het enige echte sacrament is. Uit alles volgt dus dat de uitspraak van onze tegenstander in het geheel geen geopenbaard woord van God genoemd kan worden, maar dat zij precies het tegenovergestelde daarvan is.

Wanneer hij zich inbeeldt dat het, omdat wij beiden belijden dat de Heere Jezus een sacrament uitgereikt heeft, daarom niet nodig zou zijn het woord *brood* te noemen, vergist hij zich zeer. Want al zijn we het met elkaar eens over het wóórd *sacrament*, ons hele geschil bestaat juist in datgene wat door dit woord betekend en aangeduid wordt. Werkelijk, wanneer iemand het wagen zou hier enig ander voorwerp te introduceren, waarvan de evangelisten helemaal geen melding maken en wanneer hij zeggen zou dat Christus wilde spreken over een steen in plaats van over een brood, of over melk in plaats van over wijn, en wanneer hij dan in naam van het principe *dat niemand ontkent dat de Heere, toen Hij het sacrament uitreikte, gezegd heeft: Dit is Mijn lichaam* zou willen concluderen dat een steen in zijn werkelijke lichaam veranderd was, of dat zijn werkelijke lichaam verborgen was onder de gedaante van een steen; zou onze tegenstander zelf niet zeggen dat zo iemand in plaats van het Woord van God zijn eigen verzinsels naar voren brengt en dat hij een echte vervalser van het Woord van God is? Immers, hoewel de letterlijke woorden *Dit is Mijn lichaam* door zo iemand aangehaald, in alle werkelijkheid en zeer duidelijk uitgesproken zijn, zij worden, wanneer ze toegepast worden op iets anders dan waarop de Heere Jezus ze toepaste, onmiskenbaar vals en iets totaal anders dan het Woord van God. Hetzelfde zeggen we van hem. Want de roomse kerk komt in plaats van met brood en wijn, dat de Heere nam en gaf, aandragen met ik weet niet welke eigenschappen zonder substantie, uitgevonden in de kraam van mensen, buiten Gods Woord om. Zij noemen dat geen brood of wijn, maar *gestalten*, d.w.z. schaduwen of vermommingen van brood en wijn. Daarom is het zo dat, wanneer onze tegenstander de woorden

van onze Heere toepast op deze valse vermommingen en intussen uitgaat van de stelling *dat niemand kan ontkennen dat Hij bij het uitreiken van dit sacrament zei: Dit is Mijn lichaam*, klaarblijkelijk het zuivere Woord van God vervalst en in plaats daarvan niets anders dan drogbeelden en menselijke verzinsels naar voren brengt.

Zodoende verdwijnt die schone schittering als rook voor de zon en het fundament waarop hij zich beroemt, stort als een kaartenhuis ineen. Men ziet toch als voor ogen dat hij niet het zuivere, duidelijke Woord van God aangedragen heeft (zoals hij beloofd had), maar daarentegen een uitspraak die volledig vermengd, bedrieglijk, dubbelzinnig, duister en onuitgesproken is. Nochtans baseert hij daarop zijn conclusie, wanneer hij zegt *dat de letterlijke betekenis van deze woorden ongetwijfeld de werkelijke tegenwoordigheid van het lichaam dat voor ons gegeven werd, poneert*. Het is dan ook zeker dat een conclusie die op zo'n verderfelijke basis rust, geen enkel bestaansrecht heeft; hetgeen we indien nodig nog gedetailleerder zouden kunnen aantonen. Maar aangezien we later te bestemder plaatse deze werkelijke tegenwoordigheid uitvoerig aan de orde zullen stellen, vergenoegen we ons op dit moment met wat we nu te berde gebracht hebben. We voegen er alleen nog het volgende aan toe: daar volgens zijn eigen stelregel geen enkel leerstuk voor goed en waarachtig gehouden mag worden, als het niet gebaseerd is op het zuivere, duidelijke en geopenbaarde Woord van God, en omdat in het gehele Woord van God, zowel in het Oude als in het Nieuwe Testament, geen woord over deze tegenwoordigheid te vinden is, trouwens over geen enkele werkelijke tegenwoordigheid van Christus' lichaam in het sacrament, mag zij volgens zijn eigen formulering niet voor een waar en zuiver leerstuk gehouden worden.